

„Breda is den Bosch waerd” Politieke betekenis van het innemen van Breda in 1625 en 1637*

door

Dr. S. GROENVELD

a. Inleiding

Op 1 november 1643 noteerde de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau in zijn dagboek dat stadhouder Frederik Hendrik, diens gemalin Amalia van Solms en hun verwant de graaf van Brederode van mening waren „dat Hollandt, zedert den Bosch ende Breda Geus, niet tractabel sijn, omdat se, als een keers al te vet is, uytgaet, als een peert sijn sterckte kent, dan wort het des heren meester”.¹ Toen dezelfde Willem Frederik een kleine maand later te paard van Den Haag naar Friesland reed, vergezeld van een aantal hogere militairen, kwam hetzelfde thema opnieuw ter sprake. De heren concludeerden dat „de republiken en coopluyden noit heeren van qualiteit estimeren als in tijt van noot ende oorloch, gelijk men nu siet dat, sints sijn Hoocheit – dat is Frederik Hendrik – den Bosch, Breda heeft gewonnen, Hollandt daerdoor heel in seeckerheit, heeft Sijn Hoocheit minder credit in die provincie als tevoren”.² Kennelijk heerste er binnen het Oranjehuis irritatie over het gebrek aan eensgezindheid binnen de Nederlandse Republiek, terwijl deze nog steeds in oorlog was gewikkeld met Spanje. En Holland werd als de kwade genius beschouwd. Was dit gevoel, als men het verbindt met de feiten, gerechtvaardigd? Wat stak er, in dat geval, achter het verdwijnen van de eendracht in oorlogstijd? En wat hebben de steden Den Bosch en Breda daarmee te maken?

* De auteur is verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Leiden.

38. Portret van Frederik Hendrik, prins van Oranje (1584-1647).

(coll. GAB)

b. Naties, patriae en facties

Het is verleidelijk om zeventiende-eeuwse gevoelens van saamhorigheid eenzelfde inhoud en lading te geven als twintigste-eeuwse, om van iedere inwoner van de Republiek der Verenigde Nederlanden verbondheid met die Republiek en met alle andere inwoners daarvan te verwachten, omdat ónze eeuw door nationalisme bepaalde bindingen normaal acht. Dat is verleidelijk, maar niettemin onjuist. De zeventiende eeuw kende nog geen nationalisme – dat kwam pas in de negentiende eeuw. Wèl waren er voordien nationale gevoelens en patriottisme, maar die droegen andere kenmerken.

Eén der meest wezenlijke verschillen tussen het zeventiende-eeuwse en het twintigste-eeuwse denken op dit punt was, dat voor de zeventiende-eeuwer de natie als abstracte combinatie van staat, land, volk en cultuur nog niet bestond; voor hem waren ‚natie’ en ‚vaderland’ veel minder omvattende en tegelijk zeer concrete begrippen.³ Natie was een sociaal begrip; de natie was de groep van mensen waarmee iemand zich op een bepaald moment primair verbonden voelde. Omdat de meeste zeventiende-eeuwers maar een beperkt gezichtsveld hadden – twintig kilometer, een dagreis, was al ver – was die groep véél kleiner dan de bevolking van de hele Republiek. Zij was niet meer dan een gilde, dan de stadsbevolking, de dorpsgemeenschap. En als de zeventiende-eeuwer sprak van ‚patria’, dan bedoelde hij zijn geboortegrond: zijn stad of dorp, soms zelfs alleen de voorouderlijke akkers of weilanden. In de meeste gevallen was dit ‚patria’ tevens het gebied waarin de ‚natie’ bijeenwoonde. De belangen van dát gebied en dié groep beschouwde hij vóór alles als de zijne. Ook bij menig plaatselijk bestuurder leefden deze zelfde gevoelens.

Slechts een klein gedeelte van de plaatselijke bevolking had of kreeg een bredere geestelijke horizon. Er waren er, die op gewestelijk niveau actief waren, die het gewest als hun ‚patria’ gingen beschouwen en de inwoners daarvan, of een door de hele provincie verspreid wonende groepering als hun ‚natie’. Maar lang niet alle gewestelijke functionarissen kwamen zo ver. Voor velen van hen bleef ook nu de binding met hun stad of streek het sterkst. Voor hen was het gewest niet meer dan een optelsom van ‚patriae’, het ‚gemene’ of ‚algemene vaderland’. Lokale belangen gingen voor hen vóór gewestelijke, laat staan vóór algemeen Nederlandse.

Nog geringer was het aantal mensen dat de hele Republiek overzag en dáárme een primaire sentimentele band gevoelde. De Oranjes en enkele naaste medewerkers kan men tot deze mensen rekenen, de Hollandse voor-

mannen Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt eigenlijk niet eens. Toen de laatste in 1659 het doel van zijn beleid uiteenzette, bracht hij daarin een tekenende onderverdeling aan: zijn politiek strekte, schreef hij, ‚aldermeest tot welstandt van desen Staet ende particulierlijck van de provincie van Hollandt ende Westvrieslandt ende daeronder notanter mede van de stadt Amsterdam, als ’t notabelste lidt van deselve.’⁴ De Republiek was voor hem een samenstel van zeven ‚respublicae foederatae ofte unitae, in plurali numero’, niet een enkel-, maar een meervoud.⁵

Apart van al deze Nederlanders stonden nog enkelen, wier ‚natie’ niet met hun ‚patria’ samenviel. Daar waren calvinisten en rooms-katholieken, die zich vóór alles verbonden voelden met hun geloofsgenoten waar ook ter wereld. Daar waren geleerden, kooplieden en kunstenaars, die hun contacten met collega’s vèr buiten de landsgrenzen boven alles stelden. Voor deze mensen gold vanuit een internationaal denken evenzeer als voor anderen vanuit een zeer beperkt lokaal bewustzijn, dat wat voor hen primair van belang was, beslist niet behoefde overeen te komen met datgene waarnaar de eerste interesse van een centrale overheid uitging. Overheden, schreef in 1677 de 81-jarige Constantijn Huygens, laten zich slechts leiden door wat zij vanuit hun eigen egoïstische denkbeelden in het belang van de staat achten; als zij andere overheden helpen of bestrijden, is het alleen maar met de bedoeling om er zelf beter van te worden. ‚Vriendschap tussen de ene staat en de andere is voor mij iets volstrekt ongekennds’. Maar ook al voeren onze overheden oorlog met elkaar, ‚I hope we do not cease to be privat friends’, schreef dezelfde Huygens in 1672, het beruchte Rampjaar, aan een Engelse muziekvriendin.⁶ Niet anders dachten kooplieden, die in oorlogstijd dan ook onverdroten doorgingen met handel op de vijanden.⁷

Was een dergelijke veelheid van visies al lastig in een monarchaal geregeerde staat – in de zeventiende-eeuwse Republiek met haar meerhoofdige besturen op stedelijk, gewestelijk en centraal niveau ontstonden er nog méér problemen door, in oorlogs- zowel als in vreedstijd. Onder de lokale bestuurderen heerste al geen eensgezindheid over beleid en verdeling van macht, maar bestond voortdurend naijver en strijd om de bekleding der ambten. Verenigd in kleine groepjes – facties – trachtten regenten elkaar de voorrang te betwisten. Kwamen zij namens hun stad in de gewestelijke Staten, dan herhaalde zich daar hetzelfde patroon. De Statencolleges vormden zelden een eenheid; meestal lieten zij botsingen zien tussen facties van min of meer gelijkgezinde regenten, terwijl zich dikwijls tussen deze facties, in het midden, een aantal al dan niet georganiseerde gematigden ophield. Soms kwam het op gewestelijk niveau tot samenwerking tussen enkele

facties, die dan een meerderheid in de Staten verwierven. Ook in de centrale bestuurscolleges tekende zich ditzelfde verschijnsel af. In de Staten-Generaal verkondigden gedeputeerden over het algemeen een gewestelijk standpunt en zochten zij verbinding met andere provincies die òfwel verwante opvattingen òfwel dezelfde tegenstanders hadden. Soms ook kon het voorkomen dat de verdeeldheid binnen een bepaald gewest zich voortzette in de algemene Staten, en dat regenten van één en hetzelfde gewest zich verbonden met verschillende combinaties van gedeputeerden uit andere provincies. Nu en dan leek het erop, dat er landelijke partijen in actie waren gekomen. Maar dat was bedrieglijke schijn. Het waren steeds bundelingen van facties die elkaar bestreden; bundelingen zonder diepgewortelde gevoelens van eenheid en met een dikwijls beperkte levensduur. Van landelijke politieke partijen met eigen organisatie en ideologie was in de zeventiende-eeuwse Republiek nog geen sprake.⁸

Op al deze tegenstrijdigheden van visies en belangen had ook de Nederlandse Opstand van de zestiende eeuw geen blijvende, unificerende invloed gehad. Zeker, propagandistische literatuur was door de opstandelingenleiders de wereld ingezonden om de opinies te beïnvloeden. Daarin werd een hechte band onder de tegenstanders van Filips II gesuggereerd. Ook in de tijd van Frederik Hendrik werden geschriften van soortgelijke strekking verspreid, terwijl een groeiend aantal historiewerken de lange traditie van saamhorigheid tussen de Nederlanders moest demonstreren. Stellig ontstond onder invloed van de strijd en van deze pragmatische en propagandistische geschriften wel een zeker gevoel van eenheid, raakten oude tegenstellingen wel op de achtergrond. Maar van blijvende invloed van oorlog en drukwerken was geen sprake: als de omstandigheden veranderden, waren de oude sentimenten sterker dan de nieuwe samenwerking. Dat bleek niet alleen tijdens het Twaalfjarig Bestand toen binnen de Republiek vroegere tegenstellingen weer boven de oppervlakte kwamen en tot heftige botsingen leidden; dat bleek ook na 1621 toen de oorlogvoering niet steeds met de belangen van alle aanvankelijk samenwerkende groepen bleef stroken.⁹

c. 1625: De zuidgrens verzwakt

In 1621, toen het Bestand afliep, scheen er onder de Noordelijke Nederlanders juist een hechtere samenwerking dan ooit tevoren te bestaan. Prins Maurits had in voorgaande jaren met het Staatse leger, en in samenwerking met de orthodoxe calvinisten, een eind gemaakt aan de politieke en

kerkelijke problemen die de vertroebeling van de Bestandsjaren veroorzaakt hadden. In het kader van zijn actie had Oranje zijn tegenstanders in de lokale overheden van Holland en Utrecht door medestanders vervangen. Daardoor waren zowel de Statencolleges van deze gewesten als de Staten-Generaal uiterst volgzaam geworden ten aanzien van de prins. Deze wilde direct na afloop van het Bestand de oorlog hervatten. De Republiek was toen nog allesbehalve veilig. In het oosten waren Twente en de Achterhoek in Spaanse handen, zodat de noordoostelijke gewesten en de IJssellinie bedreigd werden. In het zuiden vormden de kwetsbare rivieren en de Zeeuwse wateren het grootste deel van de Staatse grens. Alleen Holland kon zich redelijk veilig voelen omdat Bergen op Zoom met zijn Markizaat en Breda met de Baronie in handen van de Republiek waren en als buffer fungeerden. Bovendien woedde in Duitsland sinds 1618 de Dertigjarige Oorlog tussen een aantal deels protestantse vorsten en de Habsburgse keizer. De laatste was weliswaar niet in oorlog met de Republiek, maar werkte wel nauw samen met zijn Spaanse verwant in Brussel en Madrid. Deze had Maastricht met haar vaste brug over de Maas in zijn bezit, zodat hij zijn troepen snel naar Duitsland kon verplaatsen. Vanuit het oosten en het zuiden konden de Noordelijke Nederlanders dus aanvallen vrezen.¹⁰

Die aanvallen kwamen er ook – en prins Maurits stelde daar slechts een weinig succesvolle, defensieve politiek tegenover. Groot was dan ook de angst in Holland toen in 1622 Bergen op Zoom werd aangevallen, groot de opluchting toen het Spaanse beleg mislukte. ‚Dat pack is van t herte’ schreef Suzanna Huygens-Hoefnagel meteen aan haar in Engeland verblijvende zoon Constantijn. Overal in Den Haag luidden de klokken: ‚daer en gebraeken maer meer pecktonnen, die men noch van Delft most halen; voor ’t huys van de Coningin [van Bohemen] schoot me veel stucken geschut af... Sachternoens preekte me in al de kercken, het volck liep van alle canten na de kerck of se gejaegt hadde geweest. Godt de heere sy lof en danck voor syn groote genade;... den hoogmoet comt voor den val.’¹¹ De toegangsweg naar Holland was in Staatse handen gebleven.

Opnieuw groeiden angstige gevoelens in het grootste gewest vanaf augustus 1624, toen de vijandelijke generaal Spinola de Nassastad Breda insloot, in een steeds knellender greep. Nu liep de Baronie, als verdedigingslinie nog belangrijker dan het Markizaat, groot gevaar. Bovendien was prins Maurits oud en ziek, en niet langer bij machte het Staatse leger effectief aan te voeren. Zózeer voelde Holland zich bedreigd, dat de Staten van het gewest het ongebruikelijke initiatief namen, de Staten-Generaal te bewegen om het opperbevel tijdelijk aan Oranjes halfbroer Frederik Hendrik

op te dragen. Hoe ziek hij ook was, Maurits wilde het besluit daartoe zelf nemen. Maar nog vóórdat hij zijn beslissing nam, had het geagiteerde Holland al besloten, enkele van zijn Statenleden met ‚prins Hendrick’ te laten praten over de toestand rond Breda.¹² En toen op 23 april 1625 om zes uur ’s avonds het bericht bij de Staten binnenkwam, dat Maurits een halfuur tevoren was overleden, nam het gewest ‚promptelijck’ het initiatief de Staten-Generaal voor te stellen om Frederik Hendrik het opperbevel over alle Staatse strijdkrachten te land en te water te verlenen, ‚op dat daer inne geen interruptie en viele tot grooten ondienst van het Landt’. Nog diezelfde avond namen de algemene Staten, enkele deuren verder aan het Haagse Binnenhof vergaderend, dit Hollandse initiatief over en zonden zij drie heren uit hun midden naar het leger, voorzien van instructie, commissie en eedformulier voor de Oranjeprins.¹³ Diens nieuwe status was opmerkelijk: geen van zijn voorgangers was méér geweest dan de bevelhebber van de strijdkrachten van elk gewest afzonderlijk, waarvan hij tevens stadhouder was; Holland kon echter niet wachten totdat al Maurits’ provincies diens halfbroer tot hun stadhouder en vervolgens tot hun kapitein-generaal hadden benoemd.¹⁴ De noodsituatie, waarin Holland zich ten gevolge van het beleg van Breda bevond, had Frederik Hendrik zijn functie van kapitein-generaal van de Unie bezorgd. Toch wist ook hij het tij niet te keren: Breda viel op 2 juni 1625. Vrijwel onmiddellijk begonnen de Hollanders, als antwoord daarop, met het ontwerpen en opbouwen van verdedigingswerken langs hun zuidelijke grenzen, die nu direct bedreigd werden – ‚ter noodige beschermenisse van den lande, ende de vaert op Zeelandt’, zoals zij, nu even niet volledig egocentrisch, schreven.¹⁵

d. 1625-1637: Breda als oorlogs- en onderhandelingsobject

Met het optreden van Frederik Hendrik veranderden de Staten-Generaal het karakter van hun oorlogspolitiek. Niet langer bleven zij passief, zoals tijdens Maurits’ laatste jaren; agressie achtten zij nu de beste verdediging. Maar waar zouden zij beginnen? Menig gewest betoogde van zichzelf, dat het meer dan de andere bedreigd werd, en dus eerst geholpen moest worden. Zeeland bijvoorbeeld wilde veroveringen aan de overkant van de Westerschelde. Vlaanderen was, betoogde in 1625 zijn raadpensionaris Johan Boreel, ‚eene soo noodige voorbaille voor Zeelant als eene dore aen een huys,... eene valbrugghen om over te treden in t herte van de vijantlijcke macht’: een uitvalsbasis en verdedigingslinie tegelijk.¹⁶

Het waren de Staten-Generaal die, staande boven het gewestelijk

egoïsme en in overleg met de Raad van State, ten slotte de keuze maakten. Het algemene doel werd in de volgende jaren, de natuurlijke grenzen af te schermem door buffers te vormen in het nu nog vijandelijke gebied. Dit betekende niet, dat sommige Nederlanders niet om andere redenen aan de strijd deelnamen, bijvoorbeeld om religieuze of om louter privébelangen. De acties richtten zich het eerst op het oosten: door de verovering van Oldenzaal in 1626 werd Twente beveiligd, door die van Grol een jaar later de Gelderse Achterhoek. De spectaculaire inname van Den Bosch in 1629 was het begin van de afscherming van de zuidgrens van de Republiek, evenals de verovering van Venlo en Roermond in Opper-Gelre in 1632, terwijl het succesvolle beleg van Maastricht in datzelfde jaar de verbinding tussen de Zuidelijke Nederlanden en het Duitse Rijk verbrak.

Deze overwinningen hadden nogal wat gevolgen. Het nog te veroveren gebied langs de Staatse grenzen werd steeds kleiner. In augustus 1634 somden Frederik Hendrik en enkele gedeputeerden te velde – leden der Staten-Generaal in het leger – op, welke objecten er toen nog waren: Antwerpen en Breda in Brabant, Geldern en Stevensweert in het Duitse grensgebied, en in Vlaanderen Hulst en Duinkerken.¹⁷ Ook voor de vijand was het niet moeilijk dit lijstje op te stellen en er bij zijn verschillende activiteiten ten aanzien van de Republiek mee rekening te houden. Het werd voor hem steeds beter te voorspellen, waarheen de Republiek haar volgende aanval zou richten. Maar de Spaanse militaire kracht daartegen was niet altijd even groot. Na 1621 ontbraken aan Spanje weldra voldoende geldmiddelen voor de landoorlog; de kostbare inname van Breda van 1625 bijvoorbeeld was Spinola niet slechts in dank afgenomen.¹⁸ Als het tot acties moest komen dan overwoog het bewind in Madrid liever een opvoeren van zijn maritieme kracht om de Nederlandse handel te verlammen. Het was de bedoeling langs de Europese kusten een aantal admiraliteiten als uitvalsbases te stichten. Daarvan kwam echter alleen die van Duinkerken tot stand, in 1626, en die bezorgde de Noordelijke Nederlanden inderdaad een toenemende schade ter zee.¹⁹ Tussen 1627 en 1633 besteedden de Spanjaarden hun oorlogspenningen, als ze die tenminste hadden, vooral in Italië. Dat betekende voor Brussel, dat het onder de toenemende druk van het zegevierende Staatse leger wel genoodzaakt was met de Republiek te onderhandelen.

Nu waren beide Nederlandse statencomplexen na 1621 regelmatig met elkaar in gesprek gebleven, vooral vanaf 1627 toen het in de eerste plaats ging om de uitwisseling van krijgsgevangenen.²⁰ Maar nog tijdens de belegering van Den Bosch veranderde het karakter van de gesprekken. Brussel wilde, met goedkeuring van Madrid, een wapenstilstand bereiken, nog

vóór de belangrijke stad gevallen was. Olivares, de grote man naast Filips IV, opperde zelfs de mogelijkheid om de Noordelijke Nederlanders Breda aan te bieden in plaats van Den Bosch; terzelfdertijd suggereerde de schilder en diplomaat Petrus Paulus Rubens om Breda af te staan in ruil voor de heropening van de Schelde en de vaart op Antwerpen.²¹ Het was, zo te zien, voor het eerst dat Brussel en Madrid de stad Breda als ruilobject gebruikten. Bij de voortzetting der gesprekken boden zij steeds aan, de stad in te wisselen tegen Den Bosch. In 1630 kwam hier nog een nieuw object bij: Pernambuco, Portugees bezit van Filips IV in Brazilië, dat in februari van dat jaar door de Westindische Compagnie was veroverd en óók door Madrid werd terugverlangd. Maar de besprekingen leidden tot niets en werden in de zomer van 1630 afgebroken.

Ten gevolge van de verovering van Den Bosch en van de onderhandelingen begon er in de Republiek nu echter iets te veranderen. Menigeen zag in, dat beveiliging van de grenzen niet alleen door middel van geslaagde militaire operaties mogelijk was, maar evenzeer via succesvol diplomatiek overleg vanuit een sterke positie. Frederik Hendrik en de Staten-Generaal bleken bereid, deze beide mogelijkheden aan te grijpen.²² Gelderland en Overijssel, in het oosten beveiligd, waren eind 1629 voorstander van besprekingen over een wapenstilstand, evenals een meerderheid in Utrecht. En in Holland begon zich in de Staten een nuancering af te tekenen. Een factie van edelen en vijf steden, waaronder Amsterdam, Rotterdam en Dordt, was vóór een bestand; een andere factie van vijf, met Leiden en Haarlem daarbij, was tegen; de overige acht steden hielden het midden.²³ Stedelijk eigenbelang speelde daarbij een voorname rol. De zeehandelssteden zagen geen overwegend voordeel in voortzetting van de strijd te land. Beëindiging ervan zou de zware financiële druk, die vooral op hèn rustte, wegnemen. En als er al gevochten moest worden, dan diende dat ter zee te gebeuren; maar voor de problemen op zee vonden zij te weinig aandacht. De nijverheidssteden hoopten daarentegen dat de Vlaamse concurrentie, vooral in de textielsector, door een militaire nederlaag der Zuidelijken zou worden gesmoord. Sommige van hen waren bovendien van orthodox-calvinistische signatuur en wilden in de strijd te land tegelijk het katholicisme terugdringen. Vooreerst werd de uitgangspositie van de vredesgroepen alleen maar sterker na het winnen van de Maasveldtocht in 1632. Het Zuiden nam toen het initiatief tot nieuwe onderhandelingen en het Noorden kon hoge eisen stellen.²⁴ Zó gunstig waren de kansen op wapenstilstand, dat in Holland de vredesfacties zelfs enige tijd een meerderheid in de Staten kregen. Opmerkelijk is, dat bij alle voorwaarden die nu over en weer ter tafel werden

gebracht, steeds Breda als ruilobject te vinden was, soms tegen Brazilië en grote sommen gelds, soms ook tegen een aantal andere vestingen.²⁵ Desondanks begonnen de onderhandelingen in 1633 te verlopen. Daarom wilde Frederik Hendrik maar weer het andere ijzer uit het vuur halen: voortzetting van de oorlog. Maar dat was te vroeg naar de zin der Hollandse meerderheid. Het was waarschijnlijk in de zomer van 1633, dat het tot een geweldige ruzie kwam tussen Oranje en de voorman der vredesfacties, raadpensionaris Adriaen Pauw. Een ruzie waarbij ‚Pau niet kunnende sijn accord en ‚tgene hij belooft had voltrecken, worp de pampieren op de aerde in Sijn Hoocheyts presentie en andere heren’, en waaruit een duidelijke verwijdering ontstond.²⁶ In Holland verloor de vredesgroep weer haar meerderheid, de vijandelijkheden werden inderdaad voortgezet.

Nadat de veldtocht van 1633 de herovering van de Rijnvesting Rijnberk had opgeleverd en vervolgens slechts een doelloos rondtrekken van het leger, op zoek naar vijandelijke troepen, stelde Frederik Hendrik de Staten-Generaal vijf alternatieve acties voor het najaar voor. De Hoog-Mogenden kozen daaruit, niet onbegrijpelijk, de belegering van Breda, ook al had Oranje op een aantal risico's gewezen. Vooral met deze aanval, zeiden de Staten-Generaal, waren ‚de conservatie van de reputatie ende voordeel vant' Lant' gediend.²⁷ Toch zou het van deze actie dat jaar niet meer komen. De plannen konden wellicht het volgende jaar gebruikt worden, toen er weer Staatse troepen voor de stad verschenen. Maar nu was hun komst in de eerste plaats bedoeld als een ‚diversie’, een afleidingsmanoeuvre, om Spaanse troepen weg te lokken van het door hen belegerde Maastricht. De Spanjaarden braken daar inderdaad op, maar kwamen zo duidelijk in de richting van Frederik Hendrik, dat deze niet tot een insluiting en aantasting van Breda overging.²⁸

Intussen bleef Breda ook onderhandelingsobject. Met het Zuiden gingen de bestandsgesprekken in beperkte frequentie door, en daarbij kwamen steeds ruilingen met Breda aan de orde.²⁹ Terzelfdertijd en intensiever werd met Frankrijk onderhandeld over samenwerking bij de voort te zetten oorlog. Nadat in april 1634 in Den Haag een eerste Frans-Nederlands verdrag was gesloten, trokken voor verdere besprekingen namens de Republiek de Zeeuw Johan de Knuyt en Adriaen Pauw, de Hollander, naar Parijs. Daar sprak Pauw over ‚d'Importantie vande Stadt van Breda, de schade ende afbreuck die de vijanden daermede hadden gedaen, ende noch conden doen'. Was de stad, thans ‚soo nae op hare Frontierien gelegen’, weer in Staatse handen dan zou tegelijk ‚daer door eenen vrijen toeganck in Brabant...vercregen’ zijn.³⁰ Toen de ambassadeurs en de Fransen over en weer vaststelden

wat elk van beiden bij een vrede met Spanje wilde bereiken, wezen de Nederlanders naast de erkenning van de soevereiniteit der Staten, de vrije vaart op Oost- en West-Indië en de onbelemmerde handel in de Zuidelijke Nederlanden, ook op de verwerving van ‚De Stadt van Breda met zijn gebied‘.³¹ De besprekingen liepen begin 1635 uit op een of- en defensieve alliantie. Pauw was er tevreden over: de vredesman van Holland, dat is tekenend, was geen pacifist, maar een pragmatisch politicus.

Met Frankrijk samen moesten nu jaarlijks plannen voor de zomercampagne worden gemaakt. Deze haalden in de volgende jaren veel vaart uit de Nederlandse aanvallen. Maar in 1637 gebeurde dan toch wat in 1633 en 1634 niet mogelijk was gebleken. Breda werd door Frederik Hendrik zo nauw ingesloten, dat zijn val onvermijdelijk was. Eind september werd door de prins en de gedeputeerden te velde over capitulatievoorwaarden gesproken. Holland besloot toen aan deze gedeputeerden nog enkele eigen gewestelijke afgevaardigden toe te voegen. Dat was volgens gewoonte het recht van de meest bedreigde provincie.³² En toen de stad eenmaal op 7 oktober gevallen was, stelden de Staten in overleg met de generaliteit ‚een dagh van danksegginge en vreughdetekenen‘ vast.³³ Opnieuw beierden in Holland de feestelijke klokken, klonken de psalmen op en brandden de vrolijke pektonnen.

e. Het Hollandse respect

Uiteindelijk was de Hollandse zuidgrens met militaire middelen afgesloten en niet met diplomatieke. Toch betekende dit niet, dat in de laatste jaren de vredesfacties in het gewest waren verdwenen. Deze hadden zich bij de voortzetting van de strijd moeten neerleggen, maar eisten nu meer en meer nadruk op de oorlogvoering ter zee. De beveiliging van de handelschepen liet veel te wensen over; de schades, toegebracht door de Duinkerkers, liepen zeer hoog op. Zozeer won deze visie binnen Holland aan kracht, dat de gewestelijke Staten in december 1635 toezegging van nieuwe oorlogsgelden afhankelijk stelden van meer algemene aandacht voor de maritieme belangen en zij Utrecht openbaar kapittelden voor zijn weigering aan de vloot mee te betalen.³⁴ Het Franse verdrag van 1635 gaf de Hollanders bovendien de overtuiging, dat nu een deel der kosten voor het landleger van hèn naar Frankrijk kon worden overgeheveld. In december 1636 kwamen liefst 26 Hollandse heren – hun Staten telden maar negentien leden – de Generaliteit en Frederik Hendrik deze opvatting mededelen.³⁵ Intussen hadden zij datzelfde jaar ook al een nieuw reglement voor de beveiliging van de

zee doorgedreven. En precies in de dagen van de capitulatie van Breda zetten zij Frederik Hendrik ertoe aan om accoord te gaan met het ontslag van de onbekwame maar Oranje zeer toegedane luitenant-admiraal Filips van Dorp.³⁶

Nu de zuidgrens van het gewest vanaf 1637 geheel was afgeschermd wonnen de grote handelssteden steeds meer Statenleden voor deze visie. Een aantal gewestelijke facties en afzonderlijke steden schaarde zich achter Amsterdam. Slechts de nijverheidssteden onder leiding van Leiden en Haarlem zagen hún lokale belangen meer gediend met de voortzetting van de landoorlog. Dit betekende dat, bij het omslaan van de balans in de jaren na Breda, de spanningen in de Hollandse Staten soms hoog opliepen. Het betekende ook, dat Holland in de Staten-Generaal met de mening van óf zeeoorlog óf vrede dikwijls door de andere gewesten overstemd werd. Dat irriteerde het grote gewest in toenemende mate: moest niet 58% van de oorlogsgelden uit Holland komen? Toonden de andere gewesten, wanneer zij de Hollanders zó negeerden, niet een duidelijk gebrek aan respect voor alles wat dezen steeds voor de zeven provinciën hadden gedaan?³⁷ Toen de zaken voorlopig niet veranderden, dreigden de Hollanders hun kosten aan de vloot in mindering te zullen brengen op de legeruitgaven, zodat op die manier de scheve verhoudingen zouden worden rechtgetrokken. Maar het bleef bij deze dreiging. Bovendien meende Holland, dat veel ellende werd veroorzaakt door eigenzinnig optreden van gedeputeerden der kleine gewesten, die soms jarenlang in Den Haag verbleven en zelden ruggespraak hielden. Daarom suggereerde het gewest, dat alle provincies voor hun vertegenwoordigers een instructie zouden opstellen, die de heren moest dwingen tot overleg met hun gewest in belangrijke zaken. Overleg, waarbij vanzelfsprekend de wijsheid van allerlei Hollandse voorstellen zou worden ontdekt en de eigengereidheid der gedeputeerden doorbroken.

In 1642 trad Holland hierover met Zeeland in overleg: de oudste bondgenoot die evenzoveel belangen ter zee had. De Hollanders lieten hierbij maar buiten beschouwing, dat de Zeeuwen nog lang niet zo goed beveiligd waren als zijzelf, dat de kop van Vlaanderen grotendeels in Spaanse handen was gebleven en vele Zeeuwen vanuit hún belang de landoorlog nog wel wilden voortzetten. Toch werden beide gewesten het over de zeeoorlog en de instructie eens, en kwamen zij ertoe op deze twee punten samen de andere provincies te bewerken. Het resultaat was de invoering van instructies in Holland, Gelre, Overijssel en Groningen. Maar in Zeeland zelf, evenals in Utrecht en Friesland, kwam het daar uiteindelijk niet van:³⁸ dat waren precies de gewesten die, toen in Holland door successen ter zee het streven naar

vrede ook sterker werd dan de maritieme strijd, zich het langst tegen de beëindiging van de oorlog bleven verzetten, maar zich daarbij uiteindelijk toch zouden moeten neerleggen.

f. *Conclusie: 'Breda is den Bosch waerd'*

Op 2 november 1637 schreef Constantijn Huygens vanuit het legerkamp bij Breda aan Pieter Corneliszoon Hooft, de drost van Muiden: ‚Boecken vol Gelucks, meer als voll wijsheids, overvallen ons dagelix, opde verovering deser stadt, maer een blad vanden Heere Heinsius overweeghtse. Het gerucht belooft ons veel vanden Heere Barlaeus ende andere. U.E. en staet niet vrij te swijghen, want Breda is den Bosch waerd'.³⁹ Huygens doelde er hier op, dat Hooft na de inname van Den Bosch zijn prachtige ‚Hollandsche groet aen den Prinsse van Oranien over de zege vanden jaere 1629'⁴⁰ had gedicht, en meende dat de drost iets van gelijk niveau moest leveren met betrekking tot Breda. De verovering van déze stad was immers van even groot gewicht. Toch zou Hooft niet met het gevraagde gedicht komen: hij werkte deze jaren volop aan zijn *Nederlandsche Historiën*.

‚Breda is den Bosch waerd'. Zeker voor hen, die de Zeven Provinciën in hun totaliteit overzagen, was dat waar. Te zamen schermden beide steden, als ze in bezit van de Republiek waren, een belangrijk deel der Staatse grenzen tegen het Zuiden af. Frederik Hendrik en zijn naaste medewerkers gingen ongetwijfeld van deze mening uit; daarnaast zal de prins Breda stellig ook hebben willen veroveren, omdat het tot zijn oorspronkelijk familiebezit behoorde. Maar voor menig Hollander, redenerend vanuit het zo normale lokale of ten hoogste gewestelijke patriotisme, lag de zaak genuanceerder. Voor hem was Breda van directer belang dan Den Bosch en de Meierij die een kleiner en meest vèr weg gelegen deel van zijn zuidgrens beveiligden. Toen na de val van Breda in 1625 het zuiden van de Republiek vrijwel volledig openlag, toen liepen de belangen der Hollanders met die van de andere provincies parallel, en werkten zij dan ook nauw met de nieuwe Oranje samen. Maar na de inname van Den Bosch constateerden sommigen, dat ook via overleg Breda te herwinnen was. Omdat de prins besprekingen evenmin schuwde, bleven hij en de leidende Hollanders nu nog dicht bij elkaar, dichter naar het schijnt dan stadhouder Willem Frederik in 1643 suggereerde. Wèl was in 1629 de basis voor verwijdering inmiddels gelegd.

Het was in 1633 dat de eerste duidelijke tekenen van deze verwijdering zich openbaarden, toen het ging om voortzetting van de landoorlog of om

verder overleg. De nadruk op de zeeoorlog, door de Hollandse vredesfacties gelegd nadat de besprekingen waren mislukt, leverde stof voor verder uit elkaar drijven. Tenslotte gaf de inname van Breda de Hollandse vredessteden definitief de overtuiging, dat landoorlog niet langer in hún belang was. Dat belang lag vooreerst nog bij strijd ter zee en in de jaren veertig bij de vrede. Maar Frederik Hendrik streed te land verder, gedwongen door het Franse verdrag, en door zijn plicht om onder andere Zeeland nog te beveiligen. De alternatieve Hollandse politiek ergerde hem ongetwijfeld. Toen hij zich ten slotte aan Holland gewonnen gaf, had hij wèl bereikt, dat Zeeland door de veroveringen van Sas van Gent (1644) en Hulst (1645) tegen aanvallen uit het Zuiden was afgeschermd.

Zo leverde de Spaanse inname van Breda een wezenlijke bijdrage tot een krachtige samenwerking binnen de Republiek, die een aantal belangrijke overwinningen mogelijk maakte, terwijl de Staatse herovering van de stad de definitieve breuk tussen de grote Hollandse zeesteden en de voorstanders van landoorlog bracht – een breuk die echter essentieel bleek om later tot vrede te komen. In dit proces vervulde de verovering van Den Bosch de functie van scharnierpunt.

AANTEKENINGEN

- ¹ Koninklijk Huisarchief 's-Gravenhage (KHA). Archief Willem Frederik VIII, 2: Dagboek 1643, 91.
- ² Ibidem, 96 (20/30 november 1643).
- ³ S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden'. In: *Scrinium et scriptura. Opstellen aangeboden aan J.L. van der Gouw* (Groningen 1980) 372-387. Dez., *Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646* (Dieren 1984) 15-25 en 55-66.
- ⁴ R. Fruin, G.W. Kernkamp en N. Japikse (ed.), *Brieven van Johan de Witt*, 4 Dln (Amsterdam 1906-1913) II, 137 (6 juli 1659): De Witt aan Coenraad van Beuningen.
- ⁵ *Ibidem* I, 62 (10 mei 1652): De Witt aan Gerard Schaep Pietersz.
- ⁶ J.A. Worp (ed.), *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*, 6 Dln. ('s-Gravenhage 1911-1917) VI, 394-395 (23 december 1677): Huygens aan H. de Beringhen; 317-318 (20 december 1672): Huygens aan Utricia Ogle, lady Swann.
- ⁷ 'La pluspart monstrent une grande aliénation de ceux, qui les gouvernent, principalement les matelôts et les gens vivans du commerce et de la mer', aldus een mededeling over Nederlanders in Spanje in 1622. Groenveld, *Verlopend Getij*, 62.
- ⁸ Het verschijnsel factie in de Nederlandse geschiedenis is voor het eerst geanalyseerd door D.J. Roorda, *Partij en factie. De opvoeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland. Een krachtmeting tussen partijen en facties*. Groningen 1961. Roorda signaleerde slechts facties op lokaal niveau, en zag in hun handelen alleen sterk materialistische oogmerken. Ideologische achtergronden bleken echter ook voor te komen: M. van der Bijl. *Idee en interest*. Groningen

1981. Bovendien werd duidelijk dat het opereren van facties op gewestelijk niveau van wezenlijke invloed was. J.I. Israel, 'Frederic Henry and the Dutch political factions, 1625-1642'. In: *English Historical Review* 98 (1983) 1-27. S. Groenveld, 'Adriaen Pauw (1585-1653). Een pragmatisch Hollands staatsman'. In: *Spiegel Historiae* 20 (1985) 432-439.
- ⁹ Recentelijk is veel te zeer geredeneerd vanuit negentiende-eeuwse nationalistische optiek en vanuit de mening dat oorlog en propaganda blijvende nationale, landelijke sentimenten opriepen, en wel door de Engelse historicus Simon Schama, *The Embarrassment of Riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age* (Londen 1987) 51-125.
- ¹⁰ Over de ontwikkelingen in de tweede helft van de Tachtigjarige Oorlog zie: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, *De bruid in de schuit. De consolidatie van de Republiek 1609-1650*. Zutphen 1985. J.I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661*. Oxford 1982. J.H. Elliott, *The Count-Duke of Olivares. The Statesman in an Age of Decline*. New Haven, Londen 1986.
- ¹¹ Worp (ed.), *Briefwisseling Huygens I*, 126-127 (oktober 1622): Suzanna Huygens aan Constantijn.
- ¹² Over de tijdelijke overname van het gezag: P.J. Blok, *Frederik Hendrik, prins van Oranje* (Amsterdam 1924) 60. J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978) 77-78. Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (ARA), Resolutiën van de Staten van Holland (RSH) 1625, 22 maart: de commissie die met Frederik Hendrik moet praten.
- ¹³ ARA, RSH 1625, 23 april. Resolutiën van de Staten-Generaal (RSG) 1625, zelfde datum.
- ¹⁴ Over de inderdaad langdurige benoemingsprocedure: Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 84-100.
- ¹⁵ ARA, RSH 1625, 4 en 5 juli.
- ¹⁶ Worp (ed.), *Briefwisseling Huygens I*, 192 (6 oktober 1625): Joh. Boreel aan Constantijn Huygens. Vgl. soortgelijke opmerkingen, enkele decennien vroeger, van Zeeuwse zijde: S. Groenveld, 'Trouw en verraad tijdens de Nederlandse Opstand'. In: *Zeeuws Tijdschrift* 37 (1987) 3-12, aldaar 4-5.
- ¹⁷ ARA, Secrete Resolutiën der Staten-Generaal (Secr. RSG) 1634-1646, 81 r°-v^o: 28 augustus 1634. Vgl. Secr. RSG 1615-1634, 224r^o-225v^o: 22 september 1633. Zo'n opsomming voor 1637 in: *Mémoires de Frédéric Henri, prince d'Orange* (Amsterdam 1733) 200-202.
- ¹⁸ Elliott, *Olivares*, 78-80, 220-243. Israel, *Dutch Republic*, 96-109. Vgl. ook J.I. Israel, 'A conflict of Empires: Spain and the Netherlands, 1618-48'. In: *Past and Present* 76 (1977) 34-74.
- ¹⁹ H. Malo, *Les corsaires Dunkerquois et Jean Bart*. Deel I. Parijs 1913. R. Baetens, 'The organization and effects of Flemish Privateering in the Seventeenth Century'. In: *Acta Historiae Neerlandicae* 9 (1976) 48-75. R.A. Stradling, 'The Spanish Dunkirkers, 1621-1648: a record of plunder and destruction'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 541-558.
- ²⁰ J. Cuvelier, 'Les négociations de Roosendaal 1627-1630'. In: *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne*. 2 Dln (Brussel 1926) I, 73-80.
- ²¹ Elliott, *Olivares*, 358, 372-378. Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 310.
- ²² Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 312.
- ²³ Groenveld en Leeuwenberg, *Bruid*, 87-88.
- ²⁴ M.G. de Boer, *Die Friedensunterhandlungen zwischen Spanien und den Niederlanden in den Jahren 1632 und 1633*. Groningen 1898.
- ²⁵ Israel, *Dutch Republic*, 238-249. Vgl. V.A.M. Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*. Deel II (Schiedam 1977) 65: de hier genoemde ruil van Breda tegen Pernambuco in Brazilië plus 300.000 daalders was slechts één van de vele voorstellen.
- ²⁶ KHA, Dagboek Willem Frederik 1644, 98 (19 december). Vgl. Groenveld, 'Pauw', passim.
- ²⁷ ARA, Secr. RSG 1615-1634, 224r^o-225v^o (22 september 1633).

- ²⁸ ARA, Secr. RSG 1634-1646, 81r^o-v^o (28 augustus 1634). RSH 1634, 19 september.
- ²⁹ Israël, *Dutch Republic*, 299-306. ARA, Secr. RSG 1634-1646, 355r^o-357r^o (5 november 1635).
- ³⁰ ARA, Secr. RSG 1634-1646, 113r^o-129r^o (15 september 1634): Pauw aan Frederik Hendrik. Over de Nederlands-Franse relaties in deze jaren: A. Waddington, *La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas Espagnols de 1630 à 1650*. 2 Dln. Parijs 1895-1897.
- ³¹ ARA, Secr. RSG 1634-1646, 44 v° (4 augustus 1634), 66 v° (26 augustus 1634), 75 r° (27 augustus 1634). Zie ook: L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh In, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden*. 7 Dln ('s-Gravenhage 1669-1672)II, 126.
- ³² ARA, RSH 1637, 30 september.
- ³³ Ibidem, 14 oktober.
- ³⁴ ARA, RSH 1635, 11 december.
- ³⁵ ARA, RSH 1636, 13, 16 en 21 december.
- ³⁶ Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 461-464.
- ³⁷ Groenveld, *Verlopend Getij*, 86.
- ³⁸ In Friesland werd de instructie ten slotte voorkomen door stadhouder Willem Frederik: vriendelijke mededeling van drs. J. Visser te Leeuwarden. Dit als correctie op Groenveld, *Verlopend Getij*, 278, n. 222.
- ³⁹ Worp (ed.), *Briefwisseling Huygens II*, 331. H.W. van Tricht (ed.), *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*. Deel II (Culemborg 1977)973.
- ⁴⁰ Zie P. Leendertz en F.A. Stoett (ed.), *Gedichten van P.C. Hooft*. 2 Dln (Amsterdam 1899-1900) I, 281-289.